

Przystanek historia

<https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/66285,Ludzie-wojna-i-matematyka-Sprawa-bolszewickich-jencow-1920-r.html>

Ze zbiorów Narodowego Archiwum Cyfrowego

ARTYKUŁ

Ludzie, wojna i matematyka. Sprawa bolszewickich jeńców 1920 r.

OKRES HISTORYCZNY

(1918-1922) Odrodzenie Niepodległej

Autor: BORYS SOKOŁOW 11.08.2020

Ministerstwo Kultury Federacji Rosyjskiej w przededniu 77. rocznicy Zbrodni Katyńskiej oraz 7. rocznicy katastrofy samolotu prezydenta Lecha Kaczyńskiego pod Smoleńskiem podjęło prowokacyjną akcję. W katyńskim

miejsu pamięci otwarto wystawę poświęconą sowieckim jeńcom w Polsce w latach 1919–1921.

Polskie MSZ zareagowało na tę prowokację utrzymaną w ostrym tonie notą dyplomatyczną. Oburzenie Polaków łatwo zrozumieć. Na terenie nekropolii, w której upamiętnia się polskich oficerów rozstrzelanych przez NKWD w 1940 r., urządzono wystawę poświęconą ofiarom zupełnie innej wojny, które zmarły i zostały pochowane setki kilometrów od Katynia.¹ Co ważniejsze, ci czerwonarmiści, w odróżnieniu od ofiar Katynia, nie zostali w Polsce rozstrzelani, lecz zmarli z powodu epidemii lub głodu. (Istniało dość wysokie prawdopodobieństwo śmierci z powodu niedożywienia i chorób również w przypadku żołnierzy, którzy nie dostali się do polskiej niewoli, lecz pozostali w szeregach Armii Czerwonej, a to z powodu panującego wówczas w Rosji Sowieckiej wielkiego chaosu gospodarczego).

Mamy więc tu do czynienia z reanimacją teorii z czasów późnosowieckich, zgodnie z którą Józef Stalin, mordując polskich oficerów w Katyniu, pragnął pomścić śmierć sowieckich jeńców w polskiej niewoli w latach 1920–1921. W rzeczywistości Stalin, dokonując tego mordu wiosną 1940 r., w ogóle nie myślał o losach czerwonarmistów, którzy trafili do niewoli w Polsce w 1920 r. Żołnierze więci do niewoli – jak to pokazały wydarzenia II wojny światowej – byli dla niego zdrajcami ojczyzny. Powodem dokonania zbrodni w Katyniu było zapewne to, że latem 1940 r. Stalin zamierzał dokonać napaści na Niemcy. W takiej sytuacji polski rząd na uchodźstwie stałby się jego potencjalnym sojusznikiem i wówczas musiałby zapewne uwolnić aresztowanych polskich oficerów i umożliwić stworzenie nowej polskiej armii. Jednak armia ta nie byłaby podporządkowana ZSRS, a Stalin chciał mieć wojsko posłusznie wykonujące jedynie jego polecenia. Dlatego właśnie w trybie natychmiastowym kazał zlikwidować polskich oficerów.²

Wojna polsko-bolszewicka.

Przesłuchanie jeńca z Armii

**Czerwonej przez żołnierzy
polskiej Brygady Syberyjskiej. Ze
zbiorów Narodowego Archiwum
Cyfrowego**

**Jeńcy rosyjscy, Białoruś, 1919.
Autor nieznany. Z zasobu
Muzeum Historii Fotografii w
Krakowie**

**Rembertów, grupa jeńców przed
barakiem, portret; 1920. Autor:
fotograf Jan Zimowski. Z zasobu
Muzeum Historii Fotografii w
Krakowie**

Na terenie nekropolii, w której upamiętnia się

polskich oficerów rozstrzelanych przez NKWD w 1940 r., urządzono wystawę poświęconą ofiarom zupełnie innej wojny, które zmarły i zostały pochowane setki kilometrów od Katynia. Co ważniejsze, ci czerwonoarmiści, w odróżnieniu od ofiar Katynia, nie zostali w Polsce rozstrzelani, lecz zmarli z powodu epidemii lub głodu.

Zawyżone liczby

W Rosji do dzisiaj są rozpowszechniane opinie, jakoby w polskiej niewoli w latach 1920–1921 zginęło 60, 80 a nawet 100 tys. osób. Tę ostatnią cyfrę podał minister kultury Rosji Władimir Miedinski.³ Metodyka jego obliczeń jest dosyć prosta. Za punkt wyjścia są przyjmowane maksymalne szacunkowe liczby sowieckich jeńców: 157 tys., 165 550, 206 877 lub 216 tys., a od tego odejmuje się liczbę tych, którzy powrócili z niewoli – 67 tys. Takim sposobem uzyskuje się wynik rzędu 100 tys. ofiar i więcej. Historyk Giennadij Matwiejew śmiertelność jeńców w polskiej niewoli ocenia zaś na 25–28 tys. osób. Na podstawie dokumentów polskiego sztabu generalnego za lata 1919–1920 stwierdza on, że ogółem w ciągu dwudziestu miesięcy do niewoli trafiło 206 877 czerwonoarmistów, z czego faktycznie przekazano do dyspozycji ministerstwa spraw wojskowych i poddano rygorom „niewoli wojennej” co najmniej 157 tys. osób.⁴ Jednak obie te cyfry są znacząco zawyżone: 206 877 jeńców to półtora raza więcej niż liczba żołnierzy walczących w szeregach sowieckiego Frontu Zachodniego w przededniu bitwy warszawskiej (130–150 tys. osób); przy tym warto podkreślić, że takie były szacunki Józefa Piłsudskiego, któremu bynajmniej nie zależało na pomniejszaniu liczebności wojsk sowieckich.⁵ Przeważająca część jeńców została wzięta do niewoli w czasie bitwy o Warszawę lub później, przy czym byli to głównie żołnierze frontowi, jako że tyły, rozciągające się aż do Mińska, zdążyły się rozproszyć. Oprócz tego jeszcze ponad 40 tys. żołnierzy Frontu Zachodniego zostało internowanych w Prusach Wschodnich. Liczba 206 877 powstała w wyniku sumowania meldunków rozmaitych oddziałów i pododdziałów wojsk polskich, a tam na porządku dziennym było celowe zawyżanie liczby jeńców. Również różnica między całkowitą liczbą jeńców a liczbą tych, którzy trafili do obozów, obejmująca prawie 50 tys. osób, wygląda mało wiarygodnie. Tylu ludzi nie mogło przecież wstąpić w szeregi armii Symona Petlury i Stanisława Bułak-Bałachowicza, które pod koniec wojny łącznie liczyły znacznie mniej niż 50 tys. żołnierzy.

Wojna polsko-bolszewicka. Grupa jeńców z Armii Czerwonej. Ze zbiorów Narodowego Archiwum Cyfrowego

Chłopiec w mundurze i jeńiec rosyjski w obozie jenieckim, 1920. Autor: fotograf Jan Zimowski. Z zasobu Muzeum Historii Fotografii w Krakowie

Jeńcy rosyjscy, Białoruś, 1919. Autor nieznany. Z zasobu Muzeum Historii Fotografii w Krakowie

Ilu czerwonoarmistów zmarło w polskiej niewoli?

Z Polski, według danych sowieckich, powróciło nie 67 tys., lecz 75 699 jeńców.⁶ Praktycznie wszyscy trafili do niewoli w 1920 r. Oprócz tego w sierpniu i wrześniu tego samego roku, po klęsce pod Warszawą, ok. 43 tys. żołnierzy sowieckich zostało internowanych przez władze niemieckie w Prusach Wschodnich. Ilu spośród nich zmarło w czasie internowania – dokładnie nie wiadomo, jednak ta liczba była prawdopodobnie niewielka, ponieważ w połowie 1921 r. wypuszczono 40 986 osób, a część powróciła do kraju już wcześniej.⁷ Śmiertelność była wśród internowanych przez Niemców znacznie niższa niż śmiertelność czerwonoarmistów w polskiej niewoli. Można to tłumaczyć zarówno łżejszymi warunkami i krótszym okresem przetrzymywania w przypadku internowanych, jak i tym, że w Niemczech nie było masowych epidemii. Mimo blokady ze strony państw Ententy kraj ten mniej ucierpiał z powodu wojny niż Polska, która stała się areną krwawych walk w czasie I wojny światowej.

Kolumna jeńców rosyjskich, 1920.

Autor: fotograf Jan Zimowski. Z zasobu Muzeum Historii Fotografii w Krakowie

Pocztówka "Jeńcy bolszewicy", 1920. "Współautor: A P Autor wzoru" (z opisu BN). Ze zbiorów cyfrowych Biblioteki Narodowej ("polona.pl")

**Rembertów, kolumna jeńców
idących wzdłuż baraku; 1920.**

**Autor: fotograf Jan Zimowski. Z
zasobu Muzeum Historii
Fotografii w Krakowie**

Spośród całkowitej liczby jeńców sowieckich, którzy znaleźli się w polskiej niewoli, od 16 do 18 tys. zmarło, głównie z powodu epidemii. Około 25 tys. byłych czerwonarmistów wstąpiło do armii Ukraińskiej Republiki Ludowej, oddziałów Borysa Sawinkowa i Bułak-Bułachowicza lub do innych formacji antybolszewickich, a po zawarciu rozejmu i podpisaniu pokoju ryskiego w zdecydowanej większości pozostali oni w Polsce bądź wyjechali do innych krajów Europy.⁸

W Rosji do dzisiaj są rozpowszechniane opinie, jakoby w polskiej niewoli w latach 1920–1921 zginęło 60, 80 a nawet 100 tys. osób. Tę ostatnią cyfrę podał minister kultury Rosji Władimir Miedinski. Historyk Giennadij Matwiejew śmiertelność jeńców w polskiej niewoli ocenia zaś na 25–28 tys. osób. Jednak obie te cyfry są znacząco zawyżone.

Jeśli zsumować wszystkie polskie dane z ewidencji jeńców sowieckich w rozbiu na poszczególne operacje wojenne, uzyskamy wynik 118,3 tys. osób. I tak w 1919 r. trafiło do niewoli 7096 żołnierzy; 30 tys. – podczas operacji kijowskiej w kwietniu i maju 1920 r.; 41 161 – podczas kontrofensywy pod Warszawą w sierpniu i

wrzeźniu 1920 r.; 40 tys. – w czasie ostatnich walk od 11 września do 18 października 1920 r.⁹ Oprócz tego ok. 1 tys. sowieckich jeńców zmarło już w 1919 r.¹⁰, a co najmniej 7 tys. zostało odbitych podczas kontrofensywy Armii Czerwonej na froncie południowo-zachodnim w maju i czerwcu 1920 r.¹¹ W sumie daje to liczbę 112,3 tys. jeńców, z czego 104,2 tys. przypada na 1920 rok – a to stanowi o 9,3 tys. więcej od oficjalnej liczby zaginionych bez wieści w 1920 r. na frontach zachodnim i południowo-zachodnim.¹² Prawdopodobnie właśnie ta liczba – 112,3 tys. jeńców – jest najbardziej zbliżona do prawdy. Jeśli tak, to liczbę jeńców pozostałych w Polsce lub w innych krajach po zawarciu rozejmu można szacować na 19,6–20,6 tys. osób.

Wojna polsko-bolszewicka. Grupa jeńców z Armii Czerwonej. Ze zbiorów Narodowego Archiwum Cyfrowego

Rosjanie (jeńcy) w Terespolu, 1919. Autor: fotograf Jan Zimowski. Z zasobu Muzeum Historii Fotografii w Krakowie

**Jeńcy rosyjscy wyplatający kosze,
1920. Autor: fotograf Jan
Zimowski. Z zasobu Muzeum
Historii Fotografii w Krakowie**

Nasze szacunki są zbieżne z ocenami polskiego historyka Zbigniewa Karpusa, który podaje, że po przerwaniu działań bojowych w połowie października 1920 r. w Polsce znajdowało się ok. 110 tys. jeńców sowieckich, w tym ok. 50 tys. wziętych do niewoli w walkach o Warszawę od początku sierpnia aż do 10 września; 40 tys. – od 11 września do 18 października oraz jeszcze 15–20 tys. osób schwytanych w okresie od lutego 1919 r. do lipca 1920 r. Spośród nich bez mała 25 tys. żołnierzy wstąpiło do sprzymierzonych z Polską oddziałów rosyjskich lub ukraińskich, 16–18 tys. zmarło, przy czym nazwiska ok. 12 tys. spośród nich zostały już – dzięki usilnym staraniom strony polskiej – ustalone, a około 67 tys. osób repatriowano.¹³ Około 8 tys. sowieckich jeńców zmarło w obozie w Strzałkowie, blisko 2 tys. w Tucholi i 6–8 tys. w innych obozach. Nie jest wykluczone, że różnica w liczbie repatriowanych w ramach ustaleń sowieckich i polskich wynika z tego powodu, że do sowieckiej ewidencji osób repatriowanych wniesiono jeńców odbitych przez Czerwoną Armię podczas kontrofensywy w czerwcu i lipcu 1920 r.

Tymczasem według dokumentacji sowieckiej całkowita liczba zaginionych bez wieści na frontach zachodnim oraz południowo-zachodnim wyniosła 94 880, przy czym okazało się, że na froncie południowo-zachodnim jest ich o 12 730 mniej aniżeli na zachodnim, a przecież większość jeńców Polacy wzięli do niewoli właśnie na froncie zachodnim.¹⁴ Świadczy to o znacznym pomniejszeniu strat sowieckich, zwłaszcza na tym froncie.

**Jeńcy rosyjscy, Białoruś, 1919.
Autor nieznany. Z zasobu
Muzeum Historii Fotografii w
Krakowie**

Spośród całkowitej liczby jeńców sowieckich, którzy znaleźli się w polskiej niewoli, od 16 do 18 tys. zmarło, głównie z powodu epidemii. Około 25 tys. byłych czerwonarmistów wstąpiło do armii Ukraińskiej Republiki Ludowej, oddziałów Borysa Sawinkowa i Bułak-Bułachowicza lub do innych formacji antybolszewickich.

Żniwo chorób

Liczebność Armii Czerwonej 1 czerwca 1920 r. wynosiła 4 424 317 żołnierzy.¹⁵ W przeciągu tego roku z powodu chorób zakaźnych zmarło ich 208 519.¹⁶ A zatem choroby zakaźne spowodowały zmniejszenie jej stanu osobowego o 4,7 proc. Kolejnych 39,3 tys. osób, a więc 0,9 proc., zmarło z powodu nieszczęśliwych wypadków oraz innych chorób. W polskiej niewoli, jeśli nawet przyjmiemy górną granicę 18 tys. zmarłych, umieralność była niewiele wyższa – 15,2 proc. Z powyższych statystyk wynika, że spośród 18 tys. czerwonarmistów zmarłych w polskiej niewoli 6,3 tys. żołnierzy zmarłoby, nawet gdyby nie dostali się do niewoli, lecz znajdowali się nadal w szeregach Armii Czerwonej.

Widok obozu, jeńcy w kolejce po obiad; 1920. Autor: fotograf Jan Zimowski. Z zasobu Muzeum Historii Fotografii w Krakowie

Oczywiście, polska niewola nie była dla czerwonarmistów bynajmniej pobylem na wczasach, zwłaszcza jeśli pamięta się o panującym wówczas w Polsce kryzysie gospodarczym. Jednak polskie władze nigdy nie zajmowały się świadomą eksterminacją sowieckich jeńców. I na tym polega zasadnicza różnica między wydarzeniami wojny sowiecko-polskiej 1920 r. a katyńskimi egzekucjami bez sądu.

Tłumaczył z rosyjskiego Jerzy Szokalski

Tekst pochodzi z nr 7-8/2017 „Biuletynu IPN”

¹ Polska wzmuliłaś informacyjej o krasnoarmiejcach w Katyni, „Sputnik”, 8 IV 2017 r., <https://ru.sputniknewslv.com/world/20170408/4401347/Polsza-Katyn-memorial-krasnoarmeicy-MID.html> [dostęp: 30 VI 2017 r.].

² Por. B. Sokółow, *Prawdy i mity Wielkiej Wojny Ojczyźnianej 1941–1945*, Warszawa 2017, s. 64–65.

³ W. Miedinskij, *Kuda iszczeli 100 tysiacz plennyh krasnoarmiejcew?*, „Komsomolskaja Prawda”, 10 XI 2014 r., <http://www.kp.ru/daily/26305.5/3183560/> [dostęp: 30 VI 2017 r.].

⁴ G. Matwiejew, *U polakow takoje że impierskoje myszlenije, czto i u ruskich*, 2 III 2015 r., <https://lenta.ru/articles/2015/03/02/poland/> [dostęp: 30 VI 2017 r.]; G. Matwiejew, W. Matwiejewa, *Polskij plen. Wojennosłużaszczije Krasnoj armii w plenu u polakow w 1919–1921 gg.*, Moskwa 2011, s. 43.

⁵ M. Tuchaczewski, *Pochod za Wisłu*; J. Piłsudski, *Wojna 1920 goda*, Moskwa, s. 105.

⁶ *Rossija i SSSR w wojnach XX wieka. Potieri woorużonnych sił. Statisticzeskoje issledowanije*, red. G. Kriwoszejew, Moskwa 2001, s. 128.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Z. Karpus, W. Rezmer, *Priedisłowije polskoj storony*, [w:] *Krasnoarmiejcy w polskom plenu w 1919–1922 gg. Sbornik dokumentow i matieriałow*, Moskwa 2004, s. 24.

⁹ D. Lipińska-Nałęcz, T. Nałęcz, *Naczało*, [w:] *Bielyje pjatna. Czornyje pjatna. Stożnyje woprosy w rossijsko-polskich odnoszenijach*, red. A. Torkunow, A. Rotfeld, Moskwa 2010, s. 70.

¹⁰ Z. Karpus, W. Rezmer, *Priedisłowije polskoj storony*, [w:] *Krasnoarmiejcy w polskom plenu...*, s. 20.

¹¹ G. Matwiejew, *Priedisłowije rossijskoj storony*, [w:] *Krasnoarmiejcy w polskom plenu...*, s. 14–15.

¹² *Rossija i SSSR...*, s. 124, tab. 64.

¹³ Z. Karpus, *Rusckije i ukrainskije wojennoplennyje i interniruwannyje w Polsce w 1918-1924 godach*, tłum. z polskiego, Toruń 2002, s. 70-72, 147-148.

¹⁴ *Rossija i SSSR...*, s. 124, tab. 64.

¹⁵ *Ibidem*, s. 117, tab. 59.

¹⁶ *Ibidem*, s. 131, tab. 167.

COFNIJ SIĘ